



BRUTOVSZKY GABRIELLA

„AHÁNY EMBER, ANNYI VÁLTOZAT, ANNYI FORDÍTÁS” BESZÉLGETÉS JIŘÍ ZEMAN TOLMÁCS-FORDÍTÓVAL

Jiří Zeman, azaz Jirka szakfordító, tolmács, műfordító. Jelenleg Magyarországon él, cseh származású, szlovákiai magyar gyökerekkel. Számos kortárs magyar szerző műveit fordította le cseh nyelvre, többek között Tóth Krisztina, Spiró György, Esterházy Péter, Erdős Virág, Bodor Ádám, Háy János, Kiss Tibor Noé stb. szövegeit. Dolgozott együtt Jiří Menzellel, nemrégiben pedig a Brünni Nemzeti Színháznak készítette el Molnár Ferenc *Liliom* című művének újrafordítását.

Jirkával először a Bátor Táborban találkoztam, ahol magával ragadott személyisége, szakszerűsége, s ezt az egészet hóbortos, vicces tábori jelenléte tetézte. Jirka a Bátor Tábor nemzetközi turnusának elindításában is óriási szerepet vállalt, ahol azóta is önkénteskedik tolmácsként. A kulturális sokszínűségről, a hivatásáról, a nyelvek sajátosságairól faggatom Jirkát egy interjú erejéig.

■ **Milyen kötődésed van a magyar nyelvhez és kultúrához?**

■ A nagymamám magyar volt, ami a gyerekkoromban sokáig egyenlő volt azal, hogy időnként vicceset mond csehül. Akkor még azt sem értettem, miért van az, hogy nem mindenki ugyanazt a nyelvet beszéli mindig. Ezzel akkor szembesültem először, amikor Magyarországra utaztunk látogatóba a nagymamám rokonaihoz, a nővéréhez és családjához, és én nem győztem csodálkozni. És nem csak azért, mert a nyolcvanas évek közepén, egy csehszlovák vidéki fiú számára Budapest egy másik bolygó volt. Hanem a nyelv... Emlékszem, egyszer épp „A kórház a város szélén” ment a tévében, magyarul. Hát ez sokkoló volt számomra: iszonyúan büszke voltam az ügyes cseh színészekre, hogy ők olyan jól elsajátították ezt a teljesen érthetetlen nyelvet, hogy fel is tudták venni az egész sorozatot még egyszer, magyarul. Teljesen egynyelvű családban, egynyelvű közegben nőttem fel, és úgy láttam, ezek az emberek nyil-

ván értik egymást, miközben nekem abszolút átláthatatlan, kifürkészhetetlen volt a beszédük. Szerintem innen ered ez a bűvölet, ami a mai napig alapja a munkámnak. Szeretet és lenyűgözés, nemcsak a nyelvek iránt eleve, hanem egy nyelven belül is a különböző rétegek, beszédmódok, stílusok és beszélők iránt... Ehhez az élményhez már elég közel áll a fordítás, szinte kézenfekvő. Bár még elég hosszú út vezetett odáig.

■ **Szerinted milyen kulturális, nyelvi sajátossága van a magyar nyelvnek, ami esetleg különösen nehéz a fordítás szempontjából?**

■ A magyar nyelv szerintem lenyűgözően logikus. S éppen ezért néha olyan szűkszavú és tömör. Fordításkor ettől olykor el kell tekinteni. Mármost attól, hogy az eredeti kifejezés, mondat milyen rövid, milyen tömören hangzik, s milyen ütős – közben pedig persze stilisztikailag „be kellene tartani a mércét”. A szláv nyelvekben mindig mindent egyeztetni

kell, mindig pontosan jelölik a viszonyt a mondatrészek között, birtokos vagy jelzős szerkezetet használnak egy egyszerű szóösszetétel helyett, nem tudják csak úgy összerakni a szavakat. Olyan nincs, hogy „testvér” vagy „lenolaj”... Vagyis van, de másképp fejezik ki. Régen nagyjából így képzeltem az indián nyelvet. A viccet félretéve, a magyar nyelv olyan, mint egy kirakós játék, összeadom a két szót, odateszem a képzőt, a jelet meg a ragot, s máris megvan az alak, amely tökéletesen érthető és helyes is. Számomra a magyar egy tanult nyelv, gyakorlatilag felnőtt koromban kezdtem elsajátítani, és igen nehezen ment az első két-három év, de amikor már – szinte hirtelen – összeállt a rendszer, fantasztikus volt. Úgy éreztem, most már tudom „kezelni” valamennyire én is. De ami a műfordítást illeti, az embernek közben arra is kell figyelnie, sőt azon van a hangsúly, hogy folyamatosan a célnyelvet, az anyanyelvét ápolja, fejlessze, s annak mindenféle szintjeivel, rejtelmeivel és szépségeivel tisztában legyen.

■ **Melyik fordításodra vagy a legbüszkébb, és miért? Melyik fordítás okozta számodra a legnagyobb fejtörést?**

■ Hát ez jó kérdés, nehéz eldönteni, mert mindegyik fordításomra büszke vagyok, amikor elkészül. Többször halottam már, hogy azt mondják a fordítók, a legutolsó, a legutóbbi munkájuk a kedvencük, hiszen az a legfrissebb, az az „utolsó gyerekük”, egyben a legfrissebb élmény is, azzal töltöttek nemrég heteket, hónapokat, tehát az él bennük még a legintenzívebben. Számomra is nagy kihívás volt a legutóbbi fordításom, ami Molnár Ferenc *Liliomja* volt, és tavaly készítettem a Brünni Nemzeti Színháznak. Az eredeti darab ugyanis 1909-ben íródott, tehát az akkori nyelvezen, nyelven szólal meg, s ahhoz, hogy ezt hitelesen tudjam visszaadni csehül is, nekem is tanulmányoznom kellett a század eleji nyelvhasználatot, ezért egy ismert cseh drámaírónak, František Langernek a darabjait olvastam, hogy, úgymond, magamba szívjam az akkori nyelvezet, és a gyakorlatban, a fordítás során is használni tudjam. Liliom főhősei ugyanis egyszerű pesti emberek, egy körhinta kikiáltója és a kedvese, egy cseléd lány, akik nagyon sajátos nyelven beszélnek. Ez a nyelvhasználat érthető volt számomra, de az annak stilisztikailag megfelelő cseh nyelvezet nem ismertem, tehát ezt tanulnom kellett, s örültem is, amikor a végén, a fordítást olvasva, azt gondoltam, tényleg el tudom képzelni, hogy száz évvel ezelőtt

így beszélhetett egy cseléd lány vagy egy körhintas.

■ **Számos magyar szépirodalmi műveit fordítottad le cseh nyelvre. Miért éppen ezeknél a szerzőknél/szövegeknél tetted le a voksodat?**

■ Ehhez rögtön az elején hozzá kell tennem, hogy ezek közül vannak mindenféle megkeresések, felkérések is, amikor például bizonyos programra, irodalmi fesztiválra, csehországi felolvasásra vagy egy-egy folyóirat tematikus számának készült egy szöveg, egy szövegrész, vagy úgy éreztem, az adott szövegrészlet releváns lenne az adott időben, az adott témában. Ezenkívül aztán vannak a „szívügyeim”, amikor egyszerűen úgy gondoltam, egyszerű dolgok, kiváló szövegek, és én azt szeretném, hogy olvashatóak legyenek csehül is. S ilyenkor elsősorban a barátaim, az ismerőseim körére gondolok egyből, az én kis „buborékomba”, azaz azon vagyok, ezt le kellett fordítanom, hogy nekik is közvetíthessem azt, ami szerintem olyan jó. S ha aztán a fordító esetleg mástól is kap visszajelzést, az nagyon szívmengető érzés tud lenni, egy kedves kis megerősítés abban, hogy van értelme annak, amit csinálunk. De ez – mármint hogy máshonnan, mondjuk egy névtelen olvasótól is kapjunk visszajelzést – szerintem elég ritka dolog. (Egyébként velem egyszer történt meg az, hogy Prágában, a metrón vettem észre, hogy egy ismeretlen utastársam egy általam lefordított könyvet tart éppen a kezében, aminek úgy megörültem, hogy legszívesebben odamentem volna hozzá, s megkérdeztem volna, hogy hogy tetszik... Persze, nem tettem meg, csak mosolyogtam magamban.) A fordításaim második nagy csoportját tehát a kedvenc szerzőim, a kedvenc szövegek alkotják, ilyen például Tóth Krisztina vagy Kiss Tibor Noé, Pintér Béla és Mikó Csaba drámái... Ehhez viszont hozzá kell tennem, hogy a műfordítás számomra nem megélhetési tevékenység, amit egyébként – tekintve, hogy a műfordítók nemcsak Magyarországon, de Csehországban is nagyjából mennyit kapnak a munkájukért... – nem is tartok nagyon reálisnak. Tehát szabadidőmben fordítok irodalmat, és csak azt, amit szeretek, hiszen ha már fordítok valamit, akkor hónapokig együtt élek azzal a szöveggel, tehát nem is tudom elképzelni másképpen. Összességében leginkább a kortárs irodalom áll hozzám legközelebb, annak a nyelvét tudom véleményem szerint leg-hitelesebben, legjobban visszaadni, átültetni, s az számomra a legizgalmasabb.

■ **A fordító élete nagyon változatos tud lenni, tele kihívásokkal és izgalommal, nyilatkoztad az egyik beszélgetésünk során. Kifejtenéd?**

■ Igen, s pontosan ez benne a jó! Tele van kihívásokkal és izgalommal. Én imádom a munkámat, s itt nem csak a fordításról beszélek, hanem a tolmácsolásról is, hiszen a kettőt kombinálom. Ez nekem így felel meg a legjobban, hiszen a fordító előbb-utóbb azzal szembesül, hogy elég magányos munkát végez, az ember akár napokig otthon ül a gép-nél, lapozza a szótárakat, és kalapál a billentyűzeten, nem találkozik másokkal, nincsenek kollégái, akikkel mehetne csak úgy kicsit fecsegni a szünetben a folyosóra, hanem egyedül van. Ezen mindenféleképpen lehet lazítani, például sétákat beiktatni, rendszeres szüneteket, beszélgetéseket, amikor az ember „kiugrik” a szövegéből. Ez általában csak jót tesz neki, na meg a szövegnek is! S éppen ezért hálás vagyok a tolmácsolási megkeresésekért is, mert úgy, mint ahogy a fordításban minden szöveg más, minden szöveg új, s épp az a jó benne..., éppen úgy itt is izgalommal teli minden új hely, új dolgokat hoz és kínál, ahova elmegyünk tolmácsolni. Éppen az tetszik benne, hogy eleve megismerhetem ezeket a helyzeteket és helyeket, nagyon sok emberrel találkozom, és olyan helyekre jutok el, ahova különben esélyem nem lenne ellátogatni. Tolmácsoltam már mindenféle színházban, volt, amikor a takarás mögül láttam az előadást, máskor végig az ügyelő mellett voltam, vagy éppen a zsinórpadról „néztem” az előadást a technikusokkal. Szóval beleláthatok ezeknek a munkafolyamatoknak a hátterébe, megismerhetem ezeket az embereket és az ő nyelvüket, a nyelvezetüket, a szakmai szlengeiket, amit közben igyekszem magamba szívni. Mindez különben rejtve maradna. De élvezem azt is, amikor elmegyek tolmácsolni egy cementgyárba, vagy amikor a külföldi vendégeknek elmagyarázzák a kontaktlencse gyártási folyamatát úgy, hogy közben ott vagyunk a „tisztá térben”, a gyártásnak teljesen steril helyszínén, s mutatják a robotokat... Millió, számomra ismeretlen helyre jutottam el így, ami fantasztikus. De a fordítási munka is tele van izgalommal, rejtélyekkel és kihívásokkal, mert amikor az ember nekilát egy szövegnek, több-kevesebb új dologgal, fogalommal vagy témával találkozik benne – ezeket manapság az internetnek köszönhetően általában viszonylag gyorsan meg is tud oldani –, s megint nagyon jó érzés, amikor sok-sok

perces, hosszú keresgélés, kutatás és tanulmányozás után biztos lehet abban a fordító, hogy ez az, ez a megfelelő, megvan! Miközben az elején fogalmam sem volt, hogy ezt a bizonyos kifejezést hogy is mondják. Olyan az, mint egy játéka, egy rébusz, amelynek a végére kell jutni. S ugyanazt a sikerélményt nyújtja a megoldása!

■ **Egy ideig együtt dolgoztál Jiří Menzellel. Mesélnél nekünk a közös munkáról?**

■ Erre a közel két hónapra nagy szeretettel emlékszem vissza. Jiří Menzel ugyanis egy rendkívül kedves, kiegyensúlyozott ember volt, szeretetteljes, remek humorérzékkel. Még mielőtt elkezdődtek a próbák a budapesti Operában, emlékszem, akartam vele találkozni, hogy egy kicsit megismerjük egymást, mielőtt a közös munkának nekiállunk. Kíváncsi voltam, kivel találkozom, milyen ember lesz, de már a taxiban, amikor a reptérről a városba mentünk, egyértelműen kiderült, hogy ez menni fog. Közvetlen volt, őszinte és – ahhoz képest, vagy inkább amellet, hogy milyen nagy híre volt, milyen aurája követte mindig és mindenhol – hihetetlenül szerény is. Nem volt benne semmi gög, semmi nagyképűség, és ez már az első pillanattól kezdve érezhető volt. Persze volt, hogy elégedetlenkedett valamin, valami nehézségen, nehéz körülményen, de igazából sose láttam igazán mérgesnek. Hiszen tudatosan azon volt mindig, hogy mindenki jól érezze magát, annak a híve volt, hogy csak akkor lehet jó az előadás, ha mindenki jól érzi magát a bőrében. Még inkább szerettem vele beszélgetni a szünetekben, a háttérben, amikor lejöttünk a színpadról, s csak beültünk valahova kávézni.

■ **Melyik volt a legviccesebb pillanat, amit tolmácsolási helyzetben megéltél?**

■ Számomra az egyik legviccesebb, s egyben a legmeglepőbb pillanat az volt, amikor egyszer, elég régen az ostravai kohógyárban tolmácsoltam a magyarországi Ganz munkatársainak. Az mentett meg, hogy az előző este megkaptam egy műszaki rajtot részletes leírással, éjszaka kikerestem s valamennyire megtanultam minden fogalmat, ami rajta volt. Másnap elmentem, mint mindig, egy jegyzetlistával, idővel csak rápillantottam, s amikor elhangzott például az, hogy „ha megváltoztatják a hőmérsékletet, akkor megváltozik a folyáshatár”, én lefordítottam magyarra, s csak vártam, hogy na, most mi lesz. De a magyarok csak bólintottak, hogy persze, ez magától értetődik, csinálnak majd újabb „ütőpróbát”. Kicsit megdöbbenve néztem, hogy mindenki

érti, amit mondok, miközben nekem fogalmam sem volt, hogy miről beszélnek. Úgy éreztem magam, mint aki véletlenül megtalál egy régi kulcsot, beledugja egy titokzatos kincsesládába, amit sokáig csak körbejárt, és láss csodát, a doboz kinyílik! Alig tudtam hinni a szememnek. Egészen addig ugyanis azt gondoltam, hogy a tolmácsnak tudnia kell, hogy miről van szó, értenie kell azt, amit tolmácsol. Na, akkor jöttem rá, hogy nem mindig. Egyébként én a mai napig nem tudom, hogy mi az a folyáshatár meg az ütőpróba. Pedig próbáltam utánanézni, de valahogy mindig csak a szónál ragadtam... De ha az ember megél ilyet is, szerintem biztató, bátorító hatással van rá, máskülönben csak kételkedhetne, hogy mennyi mindent nem tud, nem mer megcsinálni. Egyébként a mai napig enyhe gyomorideggel megyek el minden új helyre tolmácsolni. De minden tolmácsolásra igyekszem minél alaposabban felkészülni. Mint anno a kohóban.

■ **Mit gondolsz az újrafordításokról? Volt olyan mű, aminek az újrafordítását elkészítetted?**

■ Hát a cseh-magyar viszonylatban alig találkozunk az újrafordításokkal, azt gondolom. Hiszen viszonylag kis irodalmakról van szó, s eleve hogy ha valamit valaha már lefordítottak a magyar irodalomból csehre, akkor már megvan, kész, s szerintem alig van, aki hajlandó lenne ebbe energiát, időt és pénzt fektetni azért, hogy készüljön egy újabb fordítás, tehát alig látom esélyét annak, hogy újrafordítások a műveket. De azért itt is vannak kivételek, mint az említett *Liliom*, amit például újrafordítottak velem. A Brünni Nemzeti Színháznak a dramaturgia ugyanis ismerte a régebbi cseh szöveget, viszont több változatával találkozott, tudta, hogy régen készült egy cseh fordítás, aztán találkozott a mű színpadi változatával is, ami lényegesen eltért a korábbi fordítástól, és egyszerűen nem lehetett tudni, hogy mi az, ami a szövegben az eredeti, s mi az, ami odakerült, vagy épp kihagyták, amikor készült a színpadi változat, mit tett hozzá az akkori dramaturg vagy a rendező... Szóval ők magára az eredeti szövegre voltak kíváncsiak, ahogy Molnár Ferenc anno megírta, ebből akartak mindenféleképpen kiindulni az új előadásnál, úgyhogy felkértek egy új fordítás elkészítésére. Amúgy pedig nem gondolom, hogy a régebbi, korábbi szövegeket mindenféleképpen aktualizálni kellene és mai nyelven kellene őket megszólaltatni, sőt. Abból a szempontból viszont érdekes az újrafordítás, hogy egy-egy szövegnek különböző fordítók által készített változatai milyen sokszínűek le-

hetnek, hiszen ahány ember, annyi változat, annyi fordítás, és ez roppant érdekes. Nem kell messzire menni, nézzük akár a magyar fordítások esetében, hogy hányféle különböző, érdekes és sajátos változat készült egy-egy vers alapján például.

■ **A Bátor Tábort nemzetközi turnusának elindításában óriási szereped vállaltál, ahol azóta is tolmácsként önkénteskedsz. Mit jelent számodra a tábor, és milyen új kihívásokat, élményeket adott a táborban való tolmácsolás, önkénteskedés?**

■ Hát ezt is a munkámnak köszönhetem, hiszen amikor 2008-ban, mielőtt indult az első nemzetközi turnus, amin cseh gyerekek is részt vettek, fordítót kerestek, aki elkészítené az információs anyagoknak, jelentkezési lapoknak és egyéb dokumentumoknak a cseh változatát, végül valahogy hozzám került az ajánlat. Miközben fordítottam, nagyon megtetszett az egész, és azt gondoltam, nagyon szívesen részt vennék a tábor életében én is. Amikor aztán elmentem, nagyon jó volt, hogy számos korábbi tapasztalatomat is tudtam részben alkalmazni, tehát nem ez volt életem első tolmácsolási helyzete, így nem kerültem a mélyvízbe. Persze az ottani körülmények mások, magától érthető, hogy kevésbé formálisak, sokkal spontánabbak, és nagyon sokat adnak. Hiszen a Bátor Tábortban egy tolmács nemcsak a kommunikáció közvetítője a két fél között, hanem egy teljesen egyenrangú, bizonyos feladatkörrel megbízott harmadik fél, aki mint egyén, mint személy jelen van a tábor mindennapjaiban reggeltől estig. Folyamatos a törekvés, hogy mindenki jól érezze magát a táborban, mert csak akkor lehet hiteles, amit egymásnak adunk. A visszajelzés is közvetlen és azonnali, spontán és nagyon emberi. Talán ez a legszebb, amit mi, tolmácsok, eleve ott kaphatunk s kapunk bőven is. Nagyszerű lehetőség, hogy tudásunkkal, tapasztalatainkkal hozzájáruljunk valamihez, amiért cserébe folyamatosan mi is részesülhetünk a közös élményben, érezhetjük, hogy itt most valami jól sikerült.

■ **Jelenleg min dolgozol?**

■ Most éppen Tóth Krisztina tavalyi elbeszéléskötetén dolgozom, a *Fehér farkason*, amit szeretnék megismertetni a cseh olvasóközönséggel.

■ **Köszönöm a beszélgetést, és további sok sikert, fordítás- és tolmácsolási élményt kívánok!**